

ПРО ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ОБВИНУВАЧЕННЯ В ОФІЦІЙНІЙ ТА НЕОФІЦІЙНІЙ СФЕРАХ СПІЛКУВАННЯ

О.О. Хникіна

Глобальний інтерес для сучасної лінгвістики представляє співвідношення діяльності та спілкування. Центральне положення як у спілкуванні, так і у діяльності, займає людина. І саме комунікативно – прагматичний аспект мови ставить у центр уваги фактор людини як суб'єкта діяльності загалом, діяльності спілкування, комунікативної та мовленнєвої діяльності.

У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві у розрізі комунікативно – прагматичного підходу були описані окремі мовленнєві акти, але саме висловлювання обвинувачення у двох сферах комунікації (офіційній та неофіційній) не були об'єктом дослідження у даному напрямку.

Метою цього дослідження є встановлення прагматичного потенціалу висловлювань обвинувачення.

Мета передбачає вирішення конкретних завдань:

- встановити місце висловлювань обвинувачення у загальній таксономії мовленнєвих актів;
- обґрунтувати іллокутивну неоднорідність акту обвинувачення;
- визначити основний та супровідний іллокутивний інструментарій мовленнєвих актів обвинувачення в офіційній та неофіційній сферах спілкування;
- виявити основні вербальні прями і непрямі засоби вираження значення обвинувачення.

Спілкування людей відбувається у рамках комунікативного акту, який являє собою узагальнену схему, певну структуру, в рамках якої можна досліджувати будь-яке спілкування. Останнім часом мінімальною одиницею спілкування вважається мовленнєвий акт.

Під мовленнєвим актом ми розуміємо цілеспрямовану мовленнєву дію, що здійснюється згідно з принципами і правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими у даному суспільстві, мінімальну одиницю нормативної соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в рамках прагматичної ситуації.

Висловлювання обвинувачення (далі ВО) характеризуються широким прагматичним потенціалом і реалізуються за допомогою різноманітних прагматичних типів. ВО у неформальній сфері спілкування переважно відносяться до класу бехабітивів: висловлювань-реакцій на поведінку інших людей. Формальні ВО є різновидом вердиктивів: винесення вироку, обвинувачення та ін. [1].

Мовленнєві акти обвинувачення у неофіційній ситуації спілкування мають прагматичні особливості експресивів [2].

Вважаємо, що експресивна іллокуція реалізує головну прагматичну спрямованість ВО у неофіційній ситуації спілкування. Експресиви, які експлікують негативне значення обвинувачення (негативну оцінку якостей, дій, вчинків, поведінки об'єкту обвинувачення) за допомогою негативної аксіологічної лексики, є домінуючим прагматичним типом у реалізації прагматичного потенціалу ВО. Наприклад:

1) "*You, obstinate old devil !*"- [I said] [1, 18]

2) "*Poirot, you old villain! I've half a mind to strangle you! What do you mean by deceiving me as you have done?*"[1: 302]

У наведених вище прикладах іллокутивна сила обвинувачення супроводжується іншими значеннями, наприклад, образою, зневагою, презирством, що передає емоційний стан мовця при вираженні свого ставлення до об'єкта оцінки.

Для вираження комунікативної інтенції обвинувачення мовець, крім лексики з негативно-оцінною семою, вживає різноманітні фразеологічні одиниці, порівняння, прислів'я та ін. Наведемо приклад:

"No doubt, that this woman's got a **tongue like vinegar**. And her husband suffers of it" [1, 42].

Аналіз фактичного матеріалу дозволив виявити факт використання „інвертативних оцінок” для передачі інтенційного змісту обвинувачення [3]. Для вираження негативної оцінки обвинувачення використовується позитивно-оцінна лексика, яка під впливом контексту набуває негативного значення. Наприклад:

"Well, John, you are a **good fellow**, you made our conversation **damnable**" [1, 48].

"Yes, **this Norton, the gentle-natured loving man**, is a real secret **sadist**. He is an **addict of pain, of mental torture**" [1, 141].

У наведених прикладах прикметники з позитивною семантикою: *good, gentle-natured, loving* виражають негативну оцінку об'єкту обвинувачення. Контрастна лексика з семою негативної оцінки: *sadist, addict of pain, of mental torture* підсилює емоційний стан мовця, його ставлення до об'єкту оцінки. Вказівний займенник *this* перед власною назвою також виражає негативне ставлення мовця до адресата обвинувачення.

У формальній сфері комунікації (у судовій мовленнєвій діяльності) комунікативний зміст обвинувачення першочергово реалізується перформативами. Такі мовленнєві акти є еквіакціональними, тобто рівноцінними дії. Перформативи пов'язують пропозиційний зміст висловлювання з конкретними умовами спілкування, соціальними ролями його учасників.

Як правило, формальні ВО рідко виражаються у формі експліцитної перформативності: 1-й особі однини теперішнього часу індикативу активу. Конструкції типу: *I accuse you of, I charge you with, etc.* не є характерними для даного типу висловлювань. У силу кримінально-процесуальних норм формальні висловлювання, які виражають інтенційний зміст обвинувачення, репрезентуються у формі 2-ї або 3-ї особи однини теперішнього часу індикативу пасивного стану: *You are indicted on; he is charged with; she is accused of etc.*

Перформативні дієслова з семантикою обвинувачення мають як подієву, так і особистісну спрямованість (обвинувачення когось у чомусь). Наприклад:

"**He is charged with murder of the first degree**" [2, 316].

Формальні ВО є актами ритуальної комунікації і характеризуються певними ознаками, які не є характерними для інших перформативних одиниць.

Як правило, перлокутивним ефектом досліджуваних формальних ВО типу: *He is found guilty of... ; You are charged with, You are convicted of...* є виконання дій ув'язнення і покарання.

Досліджувані мовленнєві акти з прямими перформативами також не характерні для неформальної сфери комунікації.

Для ВО властивим є реалізація значення самообвинувачення, яке експлікується за допомогою експресивів. При критичному ставленні до власних вчинків, дій мовець не боїться пред'являти до самого себе високі вимоги, винести собі суворий вирок. Як правило, такі висловлювання продукуються у внутрішньому мовленні. При самообвинуваченні мовець вибирає найрізкіші та експресивно забарвлені предикати.

Наведемо приклади самообвинувальних мовленнєвих актів:

"I was a **fool**.- [he said.] -Any man is a **fool**, who lets opportunity slip by him" [1, 45].

"**How overwrought and wrong-headed I had been! I must have been mad last night**" [1, 48].

У проілюстрованих прикладах автор використовує експресивно-оцінну лексику з негативною семантикою.

Перформативні висловлювання при спрямуванні оцінки обвинувачення на себе: *It was my fault; I am guilty; I plead guilty; etc.* продукуються рідко. У наведених висловлюваннях вживаються показники іншого комунікативного змісту, а саме: каяття.

Значна кількість мовленнєвих актів обвинувачення може бути інтерпретована адресатом лише на основі імплікатур дискурсу. Такі ВО характеризуються

невідповідністю між змістом пропозиції і характером комунікативної мети, тобто комунікативна мета обвинувачення виражається непрямо.

Використання непрямих висловлювань у мовленні пов'язане з небажанням автора з якоїсь причини розкрити свої дійсні наміри, а також прагненням комунікантів слідувати кодексу мовленнєвої поведінки.

Непряма форма характерна, як правило, для висловлювань, які створюють негативний фон спілкування. Непрямі обвинувачення різноманітні. Однією з форм непрямого вираження обвинувачення є висловлювання-репрезентиви або асертиви, з яких виключається словесне позначення оцінного компоненту. Такі висловлювання обвинувачення репрезентують вчинок, дію або якість, які мають негативну оцінку у свідомості носіїв мови. Успішне використання таких мовленнєвих актів у досліджуваній ситуації можливо тільки при наявності у адресата достатньої комунікативної компетенції. Мовець відмовляється від прямої оцінки, надаючи право адресату зробити власні висновки. Наведемо приклад:

"You've lost the little girl. You've been drinking." – [she said] [3, 71-72].

У висловлюваннях даного типу оцінка виводиться через співвіднесення положення справ зі сталими уявленнями в соціумі про те, що є добре, а що погано. Наприклад, втрата дитини внаслідок пияцтва – це погано.

Модусне аранжування асертивів може підсилюватись різного роду інтенсифікаторами: інтонацією, підсилюючими частками та ін.

Інтенційний зміст обвинувачення може імплікуватись за допомогою директивної форми висловлювання. Такі висловлювання обвинувачення часто базуються на порівнянні. Для обвинувачення характерним є порівняння з нормою. У прямих висловлюваннях з оцінними лексичними засобами подається підсумок цього порівняння – висновок, який вказує на те, що дане положення співвідноситься з нормою (вище або нижче норми). У непрямих же висловлюваннях мовець пропонує адресату самому зробити висновок про ступінь відповідності даної ситуації нормі. Тобто мовленнєвий зміст висловлювання утворюється за допомогою імплікацій з прямого змісту при його співвіднесеності з контекстом, ситуацією спілкування, фоновими знаннями учасників комунікації.

При обвинуваченні норма відіграє особливу роль: це є упущена можливість, нереалізована позитивна ситуація. Вона завжди мається на увазі автором обвинувачення і нерідко вербалізується або разом з негативною ситуацією або самостійно.

Отже, норма, нормативне судження, є центром, навколо якого розташовуються різноманітні ситуації з відхиленнями від норми, якою і є ситуація обвинувачення.

Висловлювання обвинувачення у модальності вимушеності мають комунікативну багатозначність: за певних обставин вони можуть розглядатись як поради, накази, рекомендації. Наприклад:

1) *"The man wouldn't be so pig-headed as to refuse to say anything at all. It was the policy of imbecile"* [1, 235].

2) *"You've been drinking. If you hadn't been drinking, this wouldn't have happened."* [3: 72]

3) *"Don't be silly!"* [1, 265]

4) *"Don't be so bitter. You've never tried to dictate our lives to any of us."* [1, 25].

5) *"I think, it's very unfair to keep back facts from the police. You should not do this."* [1, 216].

Проілюстровані приклади мають наступні формули пропозицій:

- Не можна бути таким...(робити так);
- Якби ти не був таким...(не робив так), таке б не трапилось;
- Не будь таким (Не роби так);
- Не слід бути таким (робити так);
- Це не правильно, не роби так тощо.

В обвинуваченні регулятивна функція, функція наказу є послабленою, хоча відчувається усіма учасниками комунікації, а переважаючим є оцінний зміст.

Інколи, нормативна ситуація може бути представлена згорнутою пропозицією, а повною пропозицією представлено відхилення від норми. Це свідчить про те, що автор обвинувачення спирається на певні етичні норми, відомі адресату, відрегульовані нормою, тому немає потреби вимовляти висловлювання. Але відхилення від норми подається у розгорнутій пропозиції. Наприклад:

"*Mrs. Cavendish – a mother, but rather unfair to her other stepson*" [1, 205].

Отже, характер прагматичної спрямованості залежить від етнопсихологічних механізмів, від мовної ментальності.

Непрямою формою вираження інтенційного змісту обвинувачення також виступають питальні речення (квесетиви).

У лінгвістиці прийнято поділяти усі питальні речення на власне питальні із стандартною семантикою і речення з нестандартною семантикою, у тому числі і питання-обвинувачення [4].

Мовленнєвий акт обвинувачення передбачає реакцію адресата. Автору обвинувачення важливо знати чи прийнятна його оцінка, тому він нерідко оформлює обвинувачення у вигляді питання, посилюючи таким чином перлокутивний ефект.

Питання також точніше передає гаму почуттів, яку відчуває мовець – нерозуміння, здивування – фактом порушення загальноприйнятих норм, звичних понять.

Серед питань-обвинувачень можна виділити два різновиди. До першого класу відносяться висловлювання, які поєднують дві ілокутивні сили: питання і обвинувачення, проте допускають буквальне розуміння питання (обвинувачення-питання). Такі висловлювання, як правило, супроводжуються вербальною відповіддю-виправданям. Наприклад:

"– *Where is Deborah?*" –[*Mrs. Harley asked*].

"– *I was dressing*" –[*Renee said*]. "*She was in a minute ago. She must have slipped out.*"

"– *Have you lost the little girl?*" –[*Mrs. Harley shouted*].

"– *Yes, yes. I know it's a terrible thing. I have looked everywhere.*" [3, 73].

До другого класу належать висловлювання, які лише за формою є питаннями, а за сутністю обвинуваченнями (обвинувачення у формі питання).

Обвинувачення у формі питання не передбачає буквального розуміння, тобто не потребує відповіді. Наприклад:

1) "*Don't you understand that you have no right to dictate me as to the choice of my friends?*" [1: 258]

2) "*You are a bad friend, aren't you?*" [1, 213]

3) "*You can't go about reading other people's private letters, can you?*" [1, 117]

Маючи формальні ознаки питання, дані висловлювання не містять запити інформації, так як відповідь на них відома.

Непрямі оцінки-обвинувачення також реалізуються через сентенційні висловлювання. Об'єкт оцінки – імплікований, але ситуативний і мовленнєвий контекст допомагають адресату здогадатись про кого йде мова. Слід відмітити, що прийом приховування імені об'єкта обвинувачення, а також заміни конкретних вказівок узагальненими назвами дає можливість мовцю дотримуватись певної коректності при обвинуваченні, яке може виражатись через дуже різкі визначення.

Наприклад:

"*I think invalids, chronic invalids- usually are very selfish*" [1, 54].

"*Doctors, they know how to do away with their wives, just poison them*" [1, 110].

"*These girls nowadays, always seem embarrassed at having to admit to a father and mother at all*" [1, 8].

У проілюстрованих висловлюваннях конкретний об'єкт оцінки не називається, а імплікується мовцем для того, щоб адресат здогадався, хто є об'єктом обвинувачення.

Висловлювання обвинувачення з імпліцитно вираженою комунікативною метою часто не розпізнаються без контексту. Зміст здобувається з конкретної ситуації спілкування, аперцепційної бази комунікантів (з попереднього досвіду і попередніх знань). Такі висловлювання не викликають у свідомості узагальненого образу ситуації обвинувачення, але пов'язані з даною ситуацією тільки в конкретному акті спілкування, який відбувається у даний момент.

Ступінь імпліцитності інтенційного змісту може бути різним. Ми виділяємо текстовий імпліцитний зміст. Текстовий імпліцитний зміст – це імпліцитний зміст, передача якого відповідає певним комунікативним намірам відправника тексту, одержувач тексту не може не сприйняти його. Наприклад:

1) *"Don't you see, the child is sleeping?"* [3, 76].

Інтенційний зміст даного висловлювання – „тут не можна шуміти (тихіше)“.

2) *"It's so difficult financial consideration, some people are so unscrupulous about money, they borrow, but don't repay them in time"* [1, 25].

У наведеному прикладі (2) обвинувачення спрямоване не на об'єкт оцінки, а імпліцитний зміст звернений до реального адресата (об'єкта обвинувачення) – людини, яка не віддає вчасно борги і цей зміст цілком зрозумілий.

Підтекстовий імпліцитний зміст – це імпліцитний зміст, передача якого входить у приховані комунікативні наміри відправника тексту. Наприклад:

"He was sitting about in the open air in a draught yesterday all day long!"

"But it was one of the hottest days in summer. It's not my fault that he caught cold." - [I said].

"I don't accuse you." [1, 90]

У проілюстрованому висловлюванні наявною є комунікативна невдача. Підтекстова імпліцитність пов'язана з проблемою розуміння. Особливість значення обвинувачення полягає у тому, що на нього реагують особливо гостро, так як зміст висловлювання завжди уражає (зачіпає) особистість адресата або тих, хто входить до її мікросвіту. У деяких випадках адресат невірно реагує на репліку мовця, вбачаючи прихований зміст там, де його немає. З іншого боку, існують ситуації, коли за підтекстом, закладеним мовцем у висловлюванні, адресат розпізнає лише прямий текст, не вміючи чи не бажаючи зрозуміти зміст висловлювання.

У цілому імпліцитні засоби вираження інтенційного змісту обвинувачення є індивідуальними і різноманітними. Стійкі формули з даним значенням виділити неможливо, тому що вони не піддаються типізації.

Аналіз ілюстративного матеріалу показав, що непряме вираження комунікативної інтенції обвинувачення є пом'якшуючим прийомом, який суттєво деінтенсифікує негативну оцінку і частково усуває травмуючий від неї ефект.

Отже, висловлювання обвинувачення характеризуються широким прагматичним потенціалом і належать до різних прагматичних класів висловлювань. Сфера функціонування (формальна і неформальна) є важливим фактором при визначенні місця досліджуваних висловлювань у різноманітних таксономіях мовленнєвих актів. Значення обвинувачення може виражатись прямими і непрямими засобами.

Формальні висловлювання обвинувачення є мовленнєвими актами перформативного вираження, тобто еквівалентні дії, вчинку. Вони є актами ритуальної комунікації і їх перлокутивним ефектом є виконання дій ув'язнення і покарання.

Основним компонентом іллокутивної сили неформальних висловлювань обвинувачення є вираження негативної оцінки якостей або вчинків адресата, що першочергово забезпечується іллокутивними силами експресиву, які супроводжуються іллокутивними силами образи, зневаги, презирства тощо.

Непрямі засоби вираження характеризуються більшим ступенем частотності вживання на відміну від прямих мовленнєвих актів обвинувачення. Непрямі ВО є пом'якшуючим прийомом негативної оцінки, де мовець намагається слідувати кодексу мовленнєвої поведінки, у зв'язку з тим, що досліджувані мовленнєві акти створюють негативний фон спілкування. Основними формами непрямого вираження обвинувачення є асертиви, директиви (поради, накази, попередження, прохання, тощо), квесетиви і сентенційні висловлювання.

Часто комунікативний зміст обвинувачення може розпізнаватись лише у контексті. Такі висловлювання пов'язані з конкретною ситуацією комунікації і спираються на попередній досвід та знання комунікантів. За ступенем імпліцитності інтенційного змісту ВО поділяються на ВО з текстовим і підтекстовим імпліцитним змістом.

Перспективою дослідження є подальше вивчення прагматичних особливостей та іллокутивного інструментарія ВО та їх ролі у прагматизації обвинувального дискурсу.

SUMMARY

The present paper deals with the study of pragmatic peculiarities of the utterances expressing accusation. Direct and indirect speech acts of accusation are researched in official and non-official spheres of communication. The official utterances of accusation are mostly performatives. The investigated utterances in unofficial sphere of communication are realized by means of expressives, directives, questitives (questions) etc.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Остин Дж. Слово как действие // НЗЛ. - М., 1986.- Вып. 17.
2. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов // НЗЛ. – М., 1986.- Вып. 17.
3. Земская Е.А. Городская устная речь и задачи её изучения // Разновидности городской устной речи: Сб. научн.тр. – М., 1988.
4. Падучева Е.В. Понятие презупции в лингвистической семиотике // Семиотика и информатика. – М., 1977. - Вып. 8.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Agatha Christie. Curtain. The Mysterious Affairs at Styles. – New York: Dodd, Mead and Company New York, 1975. - 323 p.
2. Criminal Law: Cases & Materials.– Toronto: Faculty of Law – University of Toronto, 1991. – V.1, 2, 3.
3. John Cheever. Selected Short Stories. – Moscow: Progress Publishers, 1980. - P.343.

Надійшла до редакції 12 грудня 2007 р.